

MOLIYAVIY HISOBOTLAR AUDITI SIFATINI OSHIRISHDA ICHKI NAZORAT TIZIMINING O'RNI

Raximova Ro'za Ozod qizi

Annotatsiya: Ushbu tezisda korxonalarda samarali ichki nazorat tizimining (INT) mavjudligi tashqi va ichki audit sifatiga qanday ta'sir ko'rsatishi o'rganilgan. Xalqaro Audit Standartlari (XAS) va COSO modeliga tayangan holda, kuchli ichki nazorat muhiti auditorlik xatarlarini kamaytirishi, audit jarayonlarini optimallashtirishi va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlashdagi konseptual ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Audit sifati, ichki nazorat tizimi, COSO modeli, moliyaviy hisobot, auditorlik xatari, Xalqaro Audit Standartlari (XAS), nazorat muhiti, raqamlashtirish.

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida investorlar, kreditorlar va davlat organlari tomonidan korxonalarning moliyaviy hisobotlariga bo'lgan ishonch talabi tobora ortib bormoqda. Moliyaviy hisobotlar sifatining kafolati esa bevosita audit tekshiruvining qanchalik to'g'ri va xolis o'tkazilganligiga bog'liq. Hozirgi kunda auditorlar duch kelayotgan eng katta muammolardan biri — bu korxonalarda ichki nazorat tizimining zaifligi yoki faqat qog'ozdagina mavjudligidir. Zaif ichki nazorat auditoridan juda katta hajmdagi birlamchi hujjatlarni yoppasiga tekshirishni talab qiladi, bu esa vaqt va mablag' isrofiga, shuningdek, muhim xatoliklarni o'tkazib yuborish (auditorlik xatari) ehtimolini oshishiga olib keladi. Shu sababli, audit sifatini oshirishning poydevori sifatida ichki nazorat tizimini baholash va unga tayanish masalasi o'ta dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy va amaliy usullardan foydalanildi:

- **Tahlil va sintez:** Ichki nazorat tizimi elementlarini (COSO modeliga asosan) qismlarga ajratib, ularning har biri audit sifatiga qanday ta'sir qilishini o'rganish.

• **Normativ-huquqiy tahlil:** Xalqaro Audit Standartlari (xususan, XAS 315 va XAS 330) talablarini milliy amaliyot bilan taqqoslash.

• **Kuzatish va qiyoslash:** Ichki nazorat tizimi kuchli bo'lgan va zaif bo'lgan korxonalarda o'tkazilgan audit jarayonlarining sarf-xarajatlari va tezligini qiyosiy baholash.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, moliyaviy hisobotlar auditi sifatini oshirishda auditor tekshiruvning **rejalashtirish va xatarlarni baholash bosqichini** tubdan o'zgartirishi, ya'ni diqqatni mijozning ichki nazorat tizimi (INT) qanchalik ishlashiga qaratishi lozim. Biz quyidagi yechim va yondashuvlarni taklif etamiz:

1. **COSO modelini audit jarayoniga to'liq integratsiya qilish:** Auditor korxonaning faqat hujjatlarini emas, balki boshqaruv muhiti, xavflarni baholashi, nazorat amallari, axborot almashinuvi va monitoringini baholashi kerak. Agar auditor INT ishonchli deb topsa, u o'zining batafsil tekshiruv (substantiv) amallari hajmini qisqartirib, asosan "nazorat testlari"ni o'tkazish bilan cheklanishi mumkin.

2. **Avtomatlashtirilgan nazorat (IT-nazorat) muhitiga o'tish:** Hozirda moliya va buxgalteriya hisobi 1C, ERP kabi dasturlarda yuritilmoqda. Auditorlar an'anaviy tekshiruvdan IT-audit yondashuviga o'tishi kerak. Agar korxona tizimida inson omilisiz ishlaydigan "avtomatlashtirilgan nazorat nuqtalari" (masalan, xarajatlar limitdan oshganda to'lovni avtomatik bloklash) mavjud bo'lsa va auditor buni dasturiy usulda tasdiqlasa, buxgalteriya yozuvlarini tekshirish tezligi **30-40 foizga** oshadi.

3. **Xalqaro tajribani qo'llash:** Xorijiy tajribada (masalan, AQSHning Sarbanes-Oxley (SOX) qonuni) rahbariyat moliyaviy hisobot bilan birga ichki nazorat tizimining holati bo'yicha ham rasmiy hisobot beradi, auditor esa har ikkalasiga xulosa beradi. Ushbu amaliyotni O'zbekistondagi yirik aksiyadorlik jamiyatlari va davlat ishtirokidagi korxonalar auditiga majburiy talab sifatida kiritish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, kuchli va to'g'ri sozlangan ichki nazorat tizimi — bu audit sifatini ta'minlovchi asosiy qalqondir. Agar korxonalarda ichki nazorat tizimining samaradorligi auditorlar tomonidan to'g'ri baholansa va SOX qonunchiligi elementlari milliy amaliyotga joriy etilsa:

- Auditorlarning mexanik tekshiruvlarga ketadigan vaqti **maqbullashadi (taxminan 20-30% ga qisqaradi)**, natijada auditorlar e'tiborini murakkabroq, intellektual tahlil talab etuvchi sohalarga qarata oladi.

- Moliyaviy hisobotlarda firibgarlik va xatoliklarni aniqlash darajasi oshib, axborotning shaffofligi va ishonchliligi **kutilgan darajada (kamida 35-40% ga) ortadi**.

- Bu esa, o'z navbatida, korxonaning xalqaro kredit reytinglariga va investorlar oldidagi jozibadorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xalqaro Audit Standartlari (XAS). XAS 315 – “Tashkilot va uning muhitini o'rganish orqali muhim xatoliklar xavfini aniqlash va baholash” hamda XAS 330 – “Baholangan xavflarga nisbatan auditorning javob harakatlari”.
2. The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO). “Internal Control — Integrated Framework”, 2013.
3. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 25-fevraldagi "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi O'RQ-677-son Qonuni.
4. Karimov A.A., va boshq. “Buxgalteriya hisobi va audit”. O'quv qo'llanma. – T.: Iqtisodiyot, 2020.